

ІДЕЯ ВІЙНИ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

І.О. Панафідін

Війну як явище з упевненістю можна кваліфікувати як атрибут людської історії, хоча слід зазначити, що майже завжди переважала негативна оцінка цього явища. Починаючи з кінця 80-х років ХІХ століття навіть організаційно оформлюється широкий антивоєнний суспільний рух — рух пацифізму (від лат. *pac* — мир і *facio* — роблю). Звичайно ми не заперечуватимемо той факт, що війна є реальністю і на початку ХХІ століття, але це не означає, що в принципі неможливо реалізувати ідею «вічного миру». Цікаво, що у міфології давніх греків було два божества, пов'язаних з феноменом війни: з одного боку, Арес як бог жорстоких та багатостраждальних війн, а з іншого боку, богиня справедливої війни Афіна, яка за часів Перикла навіть трансформувалася в богиню миру. Отже, доцільність філософського осмислення війни зумовлюється можливістю її запобігання за умови чіткого усвідомлення сутності даного явища, яке завжди виступає у своїх конкретно-історичних формах, але у той же час може бути пояснене шляхом виявлення його інваріантної сутності.

Саме такий підхід до осмислення війни був вперше в європейській інтелектуальній традиції запропонований німецьким військовим теоретиком Карлом фон Клаузевіцем (1780–1831) у його відомій праці «Про війну» (1830). Він протиставляв свою концепцію як історичному описовому підходу, орієнтованому на фіксацію окремих аспектів воєнної історії, так і «позитивним вченням» про війну, що містять у собі інструкції і приписи щодо практичного здійснення бойових дій. Як зауважує сучасна німецька дослідниця Беатріс Хойзер, «головним прагненням Клаузевіца було проникнути у феномен війни, щоб самому краще зрозуміти його і зробити зрозумілим для інших. Він хотів ви-

вчити і проаналізувати війну, подібно до того як його великий ідеал Ісаак Ньютон зробив це у фізиці. Він знаходився у пошуку пояснення того, як проявляють себе окремі війни, щоб у загальних рисах виразити це у вигляді функції, яку зміг відкрити математик Леонард Ейлер: війна — це результат дії різноманітних перемінних» [7, с. 267].

Ключовими для розуміння концепції Клаузевіца є два його наступних визначення поняття «війна»: (1) «акт насилля, який має на меті примусити супротивника виконати нашу волю» [2, с. 20]; (2) «не тільки політичний акт, але і справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, здійснення їх іншими засобами» [2, с. 39]. Необхідно відмітити, що наведені визначення відповідають його центральній ідеї розмежування двох «видів» війни, навіть можна сказати двох рівнів осмислення цього явища. Йдеться про «абсолютну» (або «ідеальну») та «дійсну» війни, що відповідає їй розумінню як ідеї та практики відповідно. Говорячи про «двоїстість метода ведення війни», Клаузевіц звертає увагу на те, що «війна, як вона протікає в дійсності, часто значно відрізняється від її початкового, абстрактного поняття» [2, с. 44].

Характеризуючи сутність «абсолютної» війни, Клаузевіц наголосує на тому, що введення «принципу обмеженості і поміркованості» представляє повний абсурд, що застосуванню насилля «немає меж», що війна спрямована на «обеззброєння супротивника, позбавлення його можливості чинити опір» [2, с. 21-23]. Подібні висловлювання викликали численні звинувачення Клаузевіца у схильності до т. зв. «пруського мілітаризму». Вони ж були проінтерпретовані багатьма військовими теоретиками, ідеологами і політиками ХХ століття як керівництво до дії. Так, наприклад, Еріх фон Людендорф після Першої світової війни, модернізуючи і певною мірою критикуючи концепцію Клаузевіца, розробив теорію «тотальної війни», яка в подальшому була взята на озброєння нацистами. Однак, як справедливо зазначає М. М. Шевченко, «поняття „абсолютної“, або „ідеальної“, війни використано Клаузевіцем у філософському смислі... Розуміти „абсолютність“ тут варто в гегелівському смислі» [10, с. 190].

На те ж саме вказує Франц Мерінг в роботі «Военно-історичні екскурсії»: «Клаузевіц розглядає війну абсолютно в душі, навіть якщо не у виразах Гегеля, як діалектичний процес; цей процес розвивається у протиріччях, котрі постійно поєднуються у вищому єднанні» [6, с. 148]. Подібна трактовка війни як діалектичного процесу боротьби протилежностей має давню традицію (Геракліт, Платон, Августин), але, з точки зору Клаузевіца, — це збройна боротьба між двома державами саме в гегелівському розумінні. Відтак характеристики «ідеальної» війни

не можуть пояснити сутності «дійсної» війни. Зокрема, він стверджує, що «витаючи у сфері абстрактних понять, розсудок ніколи не знаходить меж і доходить до останніх крайнощів. . . Тому, якщо б ми захотіли взяти абстрактне поняття війни в якості єдиної вихідної точки для визначення цілей. . . і засобів. . . , ми б обов'язково впали в крайнощі, що представляють собою лише гру понять, виведених за допомогою ледь помітної нитки хитромудрих логічних побудов» [2, с. 24-25].

Переходячи від аналізу «ідеальної» війни до реальної Клаузевіц вказує на те, що «людська воля ніколи не черпає своєї сили із логічних хитрощів» і що в даному аспекті пріоритетною стає «політична мета війни» (на відміну від «закону крайності — наміру обеззброїти супротивника» як суто «воєнної мети» війни) [2, с. 25, 29]. Більше того, війна належить до явищ суспільного життя, «це зіткнення крупних інтересів, яке вирішується кровопролиттям, і тільки цим вона відрізняється від інших суспільних конфліктів», а політика «є тим лоном, в якому розвивається війна» [2, с. 121]. Реальна війна є динамічною величиною, має «змінну і складну природу», проявляється у безлічі конкретно-історичних форм, оскільки найрізноманітнішими можуть бути мотиви війни та обставини, в яких вона відбувається. Тому «війна буває. . . справжнім хамелеоном» [2, с. 41-42].

Оскільки ідеальна та реальна війна різняться між собою, їхні цілі для Клаузевіца також є нетотожними. «Абстрактне поняття війни» передбачає визнання того, що «власне політична мета війни знаходиться за її межами», натомість якщо розглядати війну як «надійне знаряддя політики, то ми побачимо, що ця воєнна мета настільки ж змінна, як змінна політична мета, як різняться умови війни» [2, с. 42]. Мета абстрактної війни диференціюється Клаузевіцем на три основні складові: (1) «збройні сили супротивника мають бути знищені, тобто приведені в стан, у якому вони вже не можуть продовжувати боротьбу»; (2) «територія має бути завойована, тому що вона може стати джерелом нових збройних сил»; (3) «воля супротивника» має бути зломлена, оскільки «навіть у той час, коли ми повністю оволодіємо ворожою країною, боротьба може знову спалахнути всередині країни або за сприяння союзників ворога ззовні» [2, с. 42]. Отже, «метою абстрактної війни» є «позбавлення ворога можливості чинити опір», а досягається дана мета поетапно: спочатку знищуються збройні сили, призначення яких полягає у здійсненні оборони країни, потім зусилля спрямовуються на захоплення території, і тільки після цього можна примусити ворога укласти угоду про мир. Але варто ще раз наголосити, що таким чином сформульована мета війни, за Клаузевіцем, стосується тільки

ідеальної війни. Вона є «лише крайнім засобом досягнення політичної мети. . . ; в дійсності повне обеззброєння ворога далеко не завжди має місце і не є необхідною умовою для укладання миру, а відповідно, і не може висуватися теорією в якості беззаперечного закону» [2, с. 43-44].

Крім того, цілком погоджуємося з М.М. Шевченко, що загальною інтенцією книги «Про війну» є теза, згідно з якою практичні цілі війни можуть бути досягнуті взагалі без ведення бойових дій, а засобами політичного тиску (нейтралізація союзників, руйнування збройних сил супротивника, виснаження його фізичних сил, знищення духовних засад до чинення опору внаслідок, наприклад, т. зв. інформаційної війни тощо). «Якщо для абстрактної війни головне — це поразка збройних сил противника і захоплення його території, то у випадку реальної війни знову-таки повний розгром і окупація території зовсім не обов'язкові» [10, с. 191].

Праця Клаузевіца «Про війну» стала класичною вже через десять років після свого виходу. Це трапилось вже після смерті автора, який не встиг в повній мірі реалізувати свій задум. Тому справа його життя виявилась незавершеною, і, як це часто буває у подібних випадках, викликала неоднозначну реакцію.

Сам Клаузевіц писав: «Я дивлюсь на перші шість частин, вже переписаних начисто, лише як на доволі безформну поки що масу, яка безумовно має бути ще раз перероблена. При цій переробці подвійність метода ведення війни буде окреслена більш різко, з приділенням їй більшої уваги. . . Єдиною завершеною я вважаю I главу 1-ої частини. По відношенню до всього твору в цілому вона є вказівкою того напрямку, якого я мав намір дотримуватися» [2, с. 11-13]. Перша частина названа ним «Природа війни», а її перша глава, яка є «єдиною завершеною», присвячена з'ясуванню питання «що таке війна?». Проте цікаво, що «для полководців всіх націй, які керували війнами у другій половині XIX – на початку XX ст., і для стратегії Радянського Союзу і Варшавського пакту», а згодом і для американських військових більш перспективними вважались 3-6 частини (тобто ранні, не перепрацьовані), в яких наполеонівський генеральний бій описується як кульмінаційний пункт усіх війн, де викладаються положення його теорії про бій на знищення [7, с. 270-271].

Окрім військових практиків, звичайно, теорією Клаузевіца цікавились і воєнні теоретики, серед яких можна назвати Г. фон Мольтке Старшого, Е. фон Людендорфа, А.Є. Снесарева, О.А. Свечина та ін. Більше того, як наголошує В.К. Белозьоров, «інтереси глибокого пізнання ідей німецького теоретика вимагають визнання його саме як

воєнного філософа», «його ідеї цінні як раз широким соціально-філософським поглядом на війну, і в цьому не тільки сила його вчення, але і пояснення його довговічності» [1, с. 238]. Перш за все йдеться про здійснений Клаузевіцем аналіз політичного характеру війни, про розмежування політичної мети війни і мети воєнних дій, про принцип примату політики по відношенню до війни.

На межі XX–XXI століть теза К. фон Клаузевіца «війна є продовженням політики іншими засобами» неодноразово заперечувалась дослідниками різних наукових напрямків. Сучасні соціальні філософи, соціологи, політологи та військові теоретики, наприклад, З. Бжезинський, С. Хантінгтон, Е. Тоффлер, М. Ван Кревельд, Х. Хофмайстер та деякі інші, наголошують на тому, що в результаті краху біполярної системи світу можливість глобальної ядерної війни як результат політичного протистояння зійшла практично нанівець. Але війна як соціально-політичне явище не зникає, а лише трансформується у низку локальних війн, т. зв. «конфліктів низької інтенсивності», «мережних війн», терористичних, партизанських або «малих війн», які за формами ведення бойових дій майже не відрізняються між собою, хоча існують суттєві розбіжності у правових визначеннях цих воєн.

Так, наприклад, американські дослідники Джон Арквілла та Девід Ронфельдт розробили концепцію мережної війни, пов'язану з осмисленням наслідків інформаційної революції. Зокрема, у своїй роботі «Мережі і мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій» (2001) вони зазначають: «Ми запропонували термін мережна війна головним чином тому, що він був суголосним із впевненістю у тому, що інформаційна революція дає перевагу мережним формам організації, доктрини і стратегії. Через мережну війну численні розсіяні малі групи, використовуючи новітні комунікаційні технології, можуть спільно діяти на великих відстанях одна від одної. Ми мали на увазі такі різні суб'єкти, як міжнародний тероризм, злочинність, навіть групи учасників радикальних громадських рухів» [5, с. 14]. Тобто йдеться про те, що віртуальний світ кіберпростору та його можливості все ширше використовуються у злочинних і терористичних цілях. Як наслідок, втрачаються ознаки традиційної війни, які в класичній концепції Клаузевіца були проінтерпретовані в дусі збройного конфлікту однієї держави проти іншої.

Крім того, ізраїльський воєнний мислитель Мартін Ван Кревельд звертає увагу на факт трансформації війни, наслідком якої є т. зв. «конфлікти низької інтенсивності» або «війни четвертого покоління». В однойменній роботі («Трансформація війни» (1991)) він «намагає-

ться прийти до нового розуміння війни, що більш узгоджується з фактами, якими ми бачимо їх через два століття після Клаузевіца» — «найбільш видатного західного теоретика війни усіх часів» [4, с. 13]. Згідно з Ван Кревельдом, ми є свідками «присмерку традиційної війни», коли «традиційні форми збройних конфліктів зникають», а їм на зміну приходять «абсолютно нові» — передусім війни між етнічними і релігійними групами. Тому він ставить перед собою завдання «описати нову систему поглядів на теорію війни, відмінну від системи Клаузевіца» [4, с. 15-16]. Причому вся його робота побудована за принципом постійного опонування тим ідеям, що викладені у праці «Про війну».

Ван Кревельд справедливо вказує на те, що «теорії Клаузевіца необхідно розглядати невідривно від історичного контексту, в якому вони були створені», а саме: «епохи пізнього європейського просвітництва і „століття розуму“» [4, с. 67, 106]. На цій підставі він робить висновок, що т. зв. «доктрина тринітарної війни», що передбачає триєдність «уряду – армії – народу», як головних компонентів війни (тобто «війна ведеться урядом за допомогою армії за рахунок або від імені свого народу» [4, с. 88]), не може використовуватись для пояснення «нецивілізованих» війн до XVII ст., а також для війн XX ст. І ті, й інші Ван Кревельд іменує «нетринітарними». «Тринітарна війна, заснована на ідеї держави і розрізнення уряду, армії і народу, була невідома більшості суспільств протягом усієї історії» [4, с. 98]. Більше того, після Другої світової війни відроджується «нетринітарний конфлікт низької інтенсивності», особливо в тих країнах, що розвиваються, тобто там, де проживає близько восьмидесяти відсотків населення світу. Отже, теза про те, що війну не завжди ведуть держави, є головним аргументом Ван Кревельда у його критиці концепції війни Клаузевіца. Війни велися і будуть вестись не тільки державами, але й різними недержавними організаціями: кримінальними бандами, терористичними угрупованнями, релігійними екстремістськими сектами і т. ін.

На наш погляд, така позиція має рацію, адже у сучасному світі досить важко знайти різницю, наприклад, між локальною війною чи антитерористичною операцією. Проте у той же час схема «держава – армія – народ» зовсім не втрачає сенс. Так, чеченські терористи мали конкретну політичну мету — зробити Чечню незалежною державою, на короткий термін це їм майже вдалося. Цього ж прагнуть тигри Таміл-Іламу, «Хамас», «ІРА», баскські та квебекські «сепаратисти», курди та ін. Крім того, терористичні організації побудовані за армійською жорсткою структурою і навіть мають військові назви: «Ірландська республіканська армія», «Народний фронт визволення Палести-

ни», «Червоні бригади». До того ж, народ є постійним резервом, який поповнює ряди різних терористичних організацій. А держава і влада розглядаються в якості політичної мети майже всіх терористичних угруповань. Що стосується форм ведення війни, то диверсії і терор часто здійснюються розвідувально-диверсійними та антитерористичними спецпідрозділами всіх регулярних армій, хоча право («державна монополія на насилля») не тільки захищає їх від відповідальності, але й робить героями сьогодення, як борців зі злочинністю чи тероризмом.

Другим аргументом, який висуває Ван Кревельд, є заперечення можливості необмеженого використання сили при веденні тринітарної війни. Однак, з нашої точки зору, ним недостатньо чітко проводиться межа між поняттями ідеальної та реальної війни, введеними Клаузевицем. Про це свідчить, зокрема, наступний уривок із його праці: «Клаузевиц, не схильний до завуальованих висловлювань, прямо і відкрито підкреслював небезпеку введення елемента „обмеженості“ до складу „принципів“ ведення війни. Військова сила уявлялась йому такою, що не підкорювалась жодним правилам, окрім тих, які властиві її власній природі і відповідають політичним цілям, заради яких вона вступає в дію. Його драгували „філантропічні“ уявлення про те, що війна може (чи повинна) бути обмежена і вестись з мінімумом насилля» [4, с. 107]. Тому далі Ван Кревельд висловлює думку про нерозуміння того, чому «Про війну» Клаузевица набула неабиякої популярності і серед його сучасників, і серед численних послідовників. Більше того, він звинувачує Клаузевица у тому, що той «однією нешанобливою фразою розправився з усім величезним корпусом міжнародного права і звичаю». «Однак війна без законів не просто жахлива — вона неможлива» [4, с. 109].

На наш погляд, дійсно війни між державами у ХХ та й в ХХІ столітті різко відрізняються за формами, масштабами та технічними засобами від усіх попередніх, набуваючи форм т. зв. «тотальної війни». Проте війни класичного типу за формулою фон Клаузевица (одна національна держава проти іншої) не зійшли в історичне небуття. Достатньо згадати, наприклад, індійсько-пакистанський конфлікт, ефіопо-еритрейську війну, вторгнення США в Афганістан та Ірак, російсько-грузинський конфлікт тощо. Крім того, партизансько-повстанські війни, які в кожному окремому випадку можна трактувати в залежності від конкретної політичної ситуації — як національно-визвольну або терористичну боротьбу, мають своїм підґрунтям тільки політичні причини. Причому саме тут практично стирається межа в розмежуванні конкретних видів війни. Хоча міжнародне право чітко визначає, що комбатантами (воюючою стороною) є ті, хто носить військову форму,

дотримується суворих вимог по відношенню до військовополонених та мирного населення. В цьому випадку, ті, хто став на шлях терору проти слабких і беззахисних, вважаються терористами. Таким чином дискредитували себе «борці за свободу Ічкерії», «тигри визволення Таміл-Іламу» та ін. На наш погляд, саме в даному контексті актуальним залишається висловлювання Клаузевіца щодо того, що «політична мета війни — акт насилля, що має на меті примусити суперника виконати нашу волю». Воно є справедливим для всіх вище зазначених форм ведення війни, оскільки тероризм, сепаратизм або екстремізм мають багато проявів, але спільним для них залишається прагнення політичного домінування.

Пов'язуючи феномен політики виключно з функціонуванням держави, яка має право на здійснення насилля і в т. ч. військового, Ван Кревельд висуває третій аргумент проти концепції Клаузевіца, суть якого полягає у запереченні тези про підпорядкованість війни інтересам політики. «Сучасна стратегічна посилка, згідно з якою війна має сенс тільки в тому випадку, якщо вона ведеться заради політики або інтересів, представляє точку зору, яка одночасно і євроцентристська і модерністська» [4, с. 234]. В даному контексті він розглядає питання «Заради чого ведуться війни» і приходять до висновку, що є й «неполітичні» (або «неінструментальні») війни. До них належать справедливі і релігійні війни, а також «війни за виживання» [4, с. 192-225], тобто всі ті форми війни, які є протилежними до класичної європейської форми «тринітарної війни».

В цілому можна зазначити, що Мартін Ван Кревельд у своїй роботі не дає чіткого визначення поняття війни, однак претендує на вироблення оригінальної концепції її трансформації і, крім того, постійно наголошує на тому, що його ідеї необхідно розглядати як альтернативні до ідей Клаузевіца. З нашої точки зору, три головних аргументи, на яких базується його критика — (1) війна ведеться не тільки державою; (2) неможливість необмеженого використання сили; (3) неінструментальний характер війни по відношенню до політики, — насправді не спростовують ключові положення концепції Клаузевіца. Адже поперше, т. зв. доктрина «тринітарної війни» була для останнього другорядною; по-друге, необмежене використання сили — ознака тільки ідеальної війни (на відміну від реальної); по-третє, Клаузевіц говорив не тільки про напад як форму ведення війни, а й оборону і, крім того, абсолютна війна у нього носить як раз неполітичний характер. Як стверджував ще в середині ХХ ст. Д. О. Сміт, численні послідовники, критики, інтерпретатори вчення Клаузевіца трактують його настільки

ж широко, як і Аристотеля, більше цитуючи, ніж вивчаючи [9, с. 79]. Це, на наш погляд, в повній мірі можна віднести і до Ван Кревельда, який розробив концепцію трансформації війни як явища, але що стосується ідеї війни, то загалом залишився в системі координат традиційного розуміння даного суспільного феномена як однієї із форм взаємодії між двома чи кількома соціальними суб'єктами, що передбачає використання різноманітних засобів задля досягнення власної мети, в т. ч. й насильницьких.

Сучасний німецький філософ, професор Гейдельберзького університету Хаймо Хофмайстер у книзі «Воля до війни, або Безсилля політики» (2000) розробляє власну концепцію війни, також багато в чому опонуючи концепції Клаузевіца. Але, на відміну від М. Ван Кревельда, він ставить собі за мету філософськи осмислити саме «поняття війни». Зокрема, Хофмайстер так визначає мету свого дослідження: «Ми спробуємо прояснити поняття війни і вловити силове поле, що його утворює» [8, с. 11]. Його цікавить війна не як абстрактне поняття, а саме як «суспільний феномен»: «Тематизувати війну філософськи... може означати тільки одне: спробувати осягнути її як феномен життя... Війна з її потенціями і вольовими настановами повинна мислитися як протиборство сил, котрі неможливо скоординувати і примирити, просто застосувавши мистецтво оперування поняттями. У відповідності з цим і розгляд поняття війни виходить далеко за межі формального аналізу тих визначень, які зазвичай даються цьому поняттю» [8, с. 13-14].

Хофмайстер, як і Клаузевіц, пов'язує феномен війни з політикою, але виступає проти «інструменталізації війни», тобто перетворення її на засіб політики. Він виходить з того, що саме насилля у розумінні легітимного примусу є засобом будь-якої політики («не було жодної держави, яка змогла б повністю відмовитися від засобів насилля» [8, с. 119]), однак це не означає, що необхідно військове насилля розглядати в якості одного із таких засобів. «На противагу Клаузевіцу я, — пише Хофмайстер, — стверджую, що війна — навіть у тому випадку, якщо розглядати її умовно як продовження політики, — насправді є не-політикою, тобто вираженням політичного безсилля» [8, с. 99-100]. Більше того, війна є «завжди крахом політики, провалом спроби перетворення насилля на владу» [8, с. 158].

Яка ж логіка міркувань приводить Хофмайстера до подібного висновку? Він акцентує увагу на тому, що такі категорії, як «друг» і «ворог» в принципі не можуть використовуватись у політичному дискурсі, де більш доцільно вести мову про конкурентів. Відтак «полі-

тично сильний супротивник не потребує війни; він знає й інші способи досягнення своєї мети» і «тільки політично безсила влада є насильницькою і деструктивною». Тому безпосереднім джерелом війни є політичне безсилля [8, с. 116]. У зв'язку з цим він, вслід за Дольфом Штернбергером, говорить про необхідність досягнення «політичного миру» (на відміну від «есхатологічного» та «терористичного»), який передбачає домовленість і взаєморозуміння.

Звичайно, що подібна трансформація ідеї або поняття війни пов'язана з тими кардинальними суспільно-історичними подіями і процесами, які стали реальністю у XX столітті. Йдеться перш за все про (1) дві світові війни, які, згідно з класифікацією Р. Арона, можна віднести до ідеологічних війн, орієнтованих на реалізацію принципу тотальності; (2) радикальні технічні і технологічні інновації, які потенційно забезпечують можливість не тільки перемогти суперника, але й створити таку ситуацію, коли війна вже ніколи не обернеться на мир внаслідок самознищення людства в цілому (можна послугуватись виразом Т. Гоббса «війна всіх проти всіх»); (3) зростання взаємозалежності різних народів і культур, можливості їхньої міжкультурної комунікації внаслідок науково-технічної, інформаційної і комунікаційної революції; (4) зменшення ролі національної держави у якості політичного суб'єкта на міжнародній арені тощо.

Маючи на увазі становище сучасної людини, О. Коваль зазначає, що «заплутавшись в тенетах власного каузального мислення, сучасна людина опинилась у пастці, нею ж самою і підстроєною, а після втрати віри в Бога їй, споглядаючи страждання планети по телевізору, більше немає на що сподіватись, окрім як на Політику і політиків» [3, с. 272]. Однак для того, щоб політика і політики виконували свої нові функції без застосування такого засобу, як війна, необхідно філософськи переосмислити, а потім і реалізувати на практиці, сутність таких суспільних феноменів, як держава, політика і війна, що і намагається здійснити Хофмайстер у своїй книзі. Нас же в рамках даного дослідження цікавить тільки проблема трансформації самої ідеї війни: від експлікації її як «продовження політики іншими засобами» у Клаузевіца, який започаткував традиційний підхід, до тлумачення війни як «ознаки політичної слабкості», свідoctва «безсилля політики», яка неспроможна вирішити завдання, що постають перед нею, мирними засобами, шляхом раціональної дискусії і раціональних дій в обхід війни. Як зауважує Хофмайстер, «політика — це мистецтво можливого. Але війна як інструмент є мистецтвом того, що більше неможливе для політики; вона є мистецтвом неможливого» [8, с. 118].

Доволі цікавою є типологія форм війни, запропонована Гельмутом Куном у роботі «Держава», яку взявши за основу Хофмайстер спробував доопрацювати у напрямку ілюстрації їхньої відмінності на прикладі взаємодії влади і безсилля. Йдеться про такі своєрідні ідеальні типи у Веберівському розумінні: «героїчна», «імперська» та «ідеологічна» війни [8, с. 161-172]. Остання є породженням сучасності і є найбільш небезпечною формою війни, «оскільки вона не тільки дискредитує противника. . . , але і відмовляє йому у праві на життя як особистості й індивідууму», використовує моральну аргументацію, спрямовану на знецінення його життя. Крім того, Хофмайстер наголошує на тому, що «ідеологічна війна містить у собі тенденцію до тотальної війни. . . Звідси лише крок до винищувальної війни», завданням якої є «не мир, а одне лише повне знищення і загибель противника» [8, с. 173-174, 176-177].

З нашої точки зору, поняття Хофмайстера «винищувальна війна» можна порівняти з поняттям абсолютної війни Клаузевица лише з однією відмінністю: ті характеристики війни, які Клаузевиц відносив до її понятійного осмислення, Хофмайстер — до реальної війни.

Таким чином, з часів розробки класичної концепції війни Карла фон Клаузевица відбувся процес трансформації війни як суспільного явища, що, безумовно, викликає необхідність і трансформації ідеї війни. До того ж поява нових форм, засобів і методів ведення війни ускладнює саме це явище. Тому наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. концептуально оформлюються численні вчення, автори яких здійснюють спроби осмислити нову історичну реальність, яка зумовлює необхідність нових підходів щодо розуміння феномену війни. Найбільш авторитетними серед них є концепції Мартіна Ван Кревельда та Хаймо Хофмайстера. Якщо Ван Кревельд, виносячи тезу про трансформацію війни у назву своєї роботи, все ж залишається на позиціях традиційного підходу у розумінні її сутності, то Хофмайстер переосмислює саму ідею війни, наголошуючи на тому, що на сьогодні вона є ознакою політичного безсилля. Але у той же час автори обох концепцій, як і багато хто до них, виходили з ідей, сформульованих Клаузевицем, якого, переразуючи Р. Арона, можна назвати «двозначним і невичерпним».

1 Бібліографія

- [1] *Белозеров В.К.* Судьба учения Клаузевица на его родине // *Снесарев А.Е.* Жизнь и труды Клаузевица. — М.: Жуковский: Кучково

- поле, 2007. — С. 233-259.
- [2] *Клаузевиц К.* О войне. — М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Изд-во Terra Fantastica, 2003.
- [3] *Коваль О.* Война без боя // Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат. — СПб.: Гуманитарная академия, 2006. — С. 267-283.
- [4] *Кревельд М. Ван.* Трансформация войны. — СПб.: Изд-во Альпина Бизнес Букс, 2005.
- [5] *Мережі та мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквілла, Д. Ронфельдта.* — К.: Вид. дім «Киево-Мог. акад.», 2005.
- [6] *Меринг Ф.* Военно-исторические экскурсии // Меринг Ф. История войн и военного искусства. — СПб: Изд-во Полигон, Изд-во АСТ, 2000. — С. 83-160.
- [7] *Хойзер Б.* Книга Клаузевица о войне как шедевр XXI века // Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица. — М.: Жуковский: Кучково поле, 2007. — С. 260-280.
- [8] *Хофмайстер Х.* Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат. — СПб.: Гуманитарная академия, 2006.
- [9] *Цюрупа М.В.* Военные теоретики Европы о войне, мире и национальной безопасности (сравнительный анализ концепций военно-теоретических школ Европы второй половины XIX – начала XX века). — К., 2005.
- [10] *Шевченко М.М.* Проблеми теоретичного визначення сутності війни // Військово-науковий вісник. — Вип. 9. — Львів: ЛВІ, 2007. — С. 184-194.

Надійшла до редакції 02 червня 2010 р.